

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ-ВАРНА

ФАКУЛТЕТ УПРАВЛЕНИЕ

КАТЕДРА МЕЖДУНАРОДНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ

Мирослав Симеонов Камджалов

**Нагласи за възприемане на принципите на ислямските
финанси**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

**за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.8 „Икономика“**

**докторска програма „Световно стопанство и международни
икономически отношения“**

Варна, 2021

Дисертационният труд е в общ обем от 151 страници, включващи основен текст в увод, три глави и заключение, 3 таблици, 8 формули и 23 фигури. Цитирани са 152 източника на български и английски език.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на г. от ч. в зала..... на Икономически университет – Варна, на заседание на Научно жури, назначено със Заповед № РД-..... от г. на Ректора на Икономически университет - Варна.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се на интернет страницата на Икономически университет - Варна, www.ue-varna.bg.

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ-ВАРНА

ФАКУЛТЕТ УПРАВЛЕНИЕ

КАТЕДРА МЕЖДУНАРОДНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ

Мирослав Симеонов Камджалов

**Нагласи за възприемане на принципите на ислямските
финанси**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

**за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 3.8 „Икономика“**

**докторска програма „Световно стопанство и международни
икономически отношения“**

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ
проф. д-р Веселина Димитрова**

НАУЧНО ЖУРИ

- 1.
- 2.
- 3.

РЕЦЕНЗЕНТИ

- 1.
- 2.

Варна, 2021

Дисертационният труд е обсъден и е насрочен за защита на заседание на катедра „Международни икономически отношения“ при Икономически университет – Варна. Авторът е асистент към катедра „Международни икономически отношения“ при Икономически университет – Варна.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на изследването

През последните десетилетия се забелязва засилен интерес към изследване на ислямските финанси в световен мащаб. Изследователските въпроси, свързани с ислямските финанси надхвърлят ислямското банкиране и обхващат също теорията на ислямската икономика, ислямското микрофинансиране и корпоративното управление. Световната финансова криза от 2007-2008 г., прераснала в световна икономическа такава, също способства да се фокусира вниманието на учени и експерти върху финансите, опериращи на принципите на шерията. Безспорната зависимост на съвременната икономика от стабилна финансова система обуславя актуалността на избраната тема в дисертацията и дава възможност да се тестват някои основни принципи на ислямските финанси у нас. От строго образователна гледна точка и в контекста на съществуващите образователни програми по ислямски финанси в редица чуждестранни университети (включително и такива от Западна Европа), е налице растяща необходимост от систематизиран научен продукт на български език, който да допринесе за увеличаване познанията на студенти и икономисти. България през годините остава настрана от анализирането на глобалните процеси, свързани с ислямските финанси.

Научен проблем на дисертационния труд

Нарасналата роля на ислямските финансово–кредитни отношения в световен мащаб, както и относително малкият брой обхватни научни публикации в РБългария по темата, предполага необходимостта от извършването на по–обширен научен труд, евентуално допринасящ за задълбочаване на познанията в тази област. Факт е, че в периода 1982-2020 г. международните публикации по темата за ислямски финанси се увеличават, като достигат до 315 научни статии, публикувани в световноизвестни бази от данни. По въпросите на ислямските финанси работят над 400 автора от 57 държави, както и представители на над 250 международни институции, сред които Световната банка и Международния валутен фонд. (Khan et al., 2020). От научна гледна точка става важно да се оцени степента на представяне и ефективност на

ислямските финанси в стимулирането на икономическия растеж, особено в преобладаваща немюсюлманска среда. Важно е да се изследва както влиянието на ислямските финанси върху отделни икономически показатели с оглед виталността на този вид финансови взаимоотношения, така и рискът, който те носят. В България с оглед на наличието на малко над половин милион мюсюлмани (толкова са се самоопределили като такива при преброяването от 2011 г.) и наличието на все повече фирми, продаващи продукти с "халал" сертификат (гарантиращ, че притежаващият го продукт е произведен съгласно шериата), се предполага че има потенциал за потребителско търсене и не малък пазар, готов или склонен да прилага принципите на ислямски финанси.

Обект на изследване на настоящата дисертация са ислямските финанси.

Предмет на изследване са основните принципи на ислямското банкиране и нагласите за тяхното имплементиране в неислямски икономики.

Целта на дисертационния труд е на основата на съществуващата теория и чрез емпирични изследвания да се определят нагласите за възприемане на ислямските финанси. За целите на анализа са разгледани и съпоставени конвенционалните (близки до традиционните идеи на неокласицизма) и ислямските финанси.

Научни задачи :

- Извеждане на основните теоретични предпоставки за съвременното формиране на ислямските икономика и финанси;
- Анализирание на ролята и мястото на ислямските финанси в световната икономика;
- Формулиране и оценка на фундаменталните принципи на ислямските финанси;
- Изследване на ефектите от ислямското банкиране в практиката на някои държави;
- Извършване на качествена оценка на нагласите към ислямските финанси и способността им да имат значима икономическа и социална роля.

Изследователска теза

Дисертационният труд тества дали нагласите за възприемане на принципите на ислямско банкиране в България се свързват с характеристиките за социално банкиране. Под социално банкиране ще разбираме финансово банкиране, което притежава социални характеристики, в т.ч. традиционни като предлагане на финансови продукти или услуги или иновативни, като корпоративна социална отговорност, зелено банкиране, социално предприемачество, ИТ инструменти и мрежи. (Ghazinoory et al., 2017)

Методология на научното изследване

Използваните методи за изследване включват анализ на съдържанието, индукция и дедукция, сравнителен и количествен анализ, допитване чрез анкети, метод на размитите множества в аналитична йерархия или Fuzzy АНР анализ.

Ограничителна рамка

Дисертацията се ограничава в изследването само на онези религиозно-философски принципи от религията ислям, които са свързани с ислямското банкиране. Затова и от финансовите инструменти, изградени на принципа на шериата ще бъдат разгледани само най-характерните и по-широко използваните в практиката.

Апробация

Части от дисертационния труд са публикувани в специализирани научни издания и са представени на международни и национални научни конференции.

II. Структура на дисертационния труд

Въведение.....	3
Първа глава	
Теоретико-методологически основи на ислямската икономика и финанси	
1. Исторически предпоставки за възраждане на ислямската икономика и финанси	8
2. Принципи, дефиниращи и изграждащи функционирането на ислямската икономика и финанси	20
3. Ислямската икономика и финанси като алтернативи на други икономически идеи	33
Втора глава	
Развитие и съвременно състояние на ислямските финанси	
1. Значение на ислямското банкиране.....	49
2. Основни договори и финансови инструменти в ислямското банкиране.....	60
3. Устойчивост на ислямското банкиране	75
4. Ислямското банкиране в практиката на европейските държави.....	87
Трета глава	
Изследване на нагласите спрямо ислямските финанси в България и насоки за тяхното развитие	
1. Методология на изследване.....	103
2. Обобщени резултати от трите изследвания.....	113
3. Насоки на развитие на социалното ислямско банкиране.....	133
Заклучение.....	149
Библиографска справка.....	152

III. Кратко представяне на дисертационния труд

Първа глава

Теоретико-методологически основи на ислямската икономика и финанси

В първа глава разглеждат някои важни исторически, философски и икономически принципи от ислямския начин на живот и поведение в обществото. Разгледаните философско-религиозни аспекти присъстват дотолкова доколкото е необходимо да се вникне в разбирането за ислямска духовност и в практиката на ислямската икономика. Очертава се идеята, че ислямът признава духовни, морални и социални потребности на хората наред с материалните им нужди. Ислямът не одобрява излишно натрупаното богатство и в този смисъл провежданата политика е силно социална, подкрепяща обществото. Разгледана е ислямската икономическа мисъл и съпоставена с познатите политикономии в общественото развитие.

1. Исторически предпоставки за възраждане на ислямската икономика и финанси

Ислямската икономика и финанси са подчинени на основополагащата религия, ислям. Ислямът¹ като цялостна и завършена система дава директни насоки за човешкото поведение. В исляма ролята на религията и на държавата са тясно преплетени и подложени на процес на постоянни взаимодействия. Ислямската мисъл изследва не само въпросите на правителството, политиката и държавата, но също така задава дневния ред за приемливо поведение и етика.

Периоди на възходи и спадове следват втората² по всеобхватност, към днешна дата, религиозна деноминация в света. Във времето, непосредствено след своето зараждане, ислямът разширява постоянно своето влияние (чрез експанзия върху съседни територии) без да се оттегля (с изключение на Сицилия и Испания, където е изгонен със сила и отчасти на Балканския полуостров).

¹ Ислям (ислām, название за действие от глагола аслама) на арабски означава отдаване, подчинение, послушание. Цв. Теофанов. Предговор към Свещеният Коран, 2006г.

² Тук се взема предвид първенството на християнството в класацията на световните религии, според числеността на последователите.

От средата на XX век до 80^{-те} и 90^{-те} години на същия се увеличава материалното благосъстояние на голяма част от ислямския свят. Това е свързано с увеличеното търсене на петролни деривати в световен мащаб. По този начин, подхранени от „петродоларите”, се засилват и позициите на исляма като религиозно учение.

През последните десетилетия на XX век се забелязва отчетлив стремеж за възраждане и заемане на лидерска позиция на исляма като религия и още повече като философско и социално учение в света³. Годишите, през които земите населявани от мюсюлмани са били колонии на индустриално напреднали държави от западната част на планетата са години на застой в икономически, социален и научноизследователски аспект. Населението на тези колонизирани държави е със силно засегнато национално и религиозно достойнство, придобито в резултат на историческите факти, отчитащи арабското (мюсюлманско)⁴ начало в съвременната наука. За векове наред исляма е бил най-прогресивната сила в Средиземноморието и Западна Азия (Троянов, Хоскоте, 2011). Тези достижения в науката не са били само арабски, а персийски, индийски и др. като обединяващото между тях е исляма. За него (исляма) възниква целенасочен стремеж за възраждане на това начало.

Някъде в средата на XIX в. (Чуков, 2016) салафизмът⁵ възкръсва и започва да изгражда доминираща роля в живота на мюсюлманите. Принос в това възраждане на исляма, такъв какъвто е бил по времето на неговото зараждане, имат богослови от университета "Ал Азхар" в Кайро (един от най-старите в света). В началото на XX в. салафизмът засилва своето влияние в средите на арабските интелектуалци като резултат от разпада на Османската империя. Много специалисти по въпросите на Арабския свят и Близкия изток считат м.

³ Становището е на автора и е в резултат на наблюдения и анализи на писмени източници, международни събития, както и директни контакти.

⁴ Тук се изхожда от разбирането на самите мюсюлмани за единна общност на поклонниците на Аллах по света, независимо от тяхната етническа принадлежност и приноса на всеки отделен етнос към общото.

⁵ Салафизъм – ислямско течение характерно за сунитската деноминация, характерно с буквалистичен прочит на ислямския закон, призоваващ към завръщането във времената на чистия ислям от времето на неговото зараждане, т.е. към поведението и морала на предшествениците.

юни 1967г⁶. за повратна точка (Чуков, 2016; Евстатиев, 2011; Brown, 2000). Именно след този период се счита, че е настъпило възраждането (*саху* на арабски) на исляма в съвременната ни история.

Подобни процеси на стремеж за възраждане на исляма протичат и в социалистическа Босна и Херцеговина, част от бивша вече Югославия. Алия Изетбегович⁷ през 1969 г. формулира своята концепция за възраждането на исляма в неговата “Ислямска декларация“, която е разпространявана нелегално по време на социализма. Още тогава той констатира, че „целият мюсюлмански свят е в състояние на кипеж и промени“ (Изетбегович, 2013) и това е необратим процес след утвърждаването на който светът няма да е същият. Мощен тласък на това "пробуждане" на исляма дава и Ислямската революция в Иран от 1979г. (Евстатиев, 2011).

Като част от това възраждане е и стремежът към „ислямизация на знанието“. Според Кристофър Фърлоу⁸ (Furlow, 1996) потребността от възникването на ислямизация на знанието се свързва с осезаемата и реална за мнозина цивилизационна криза. Реакцията на мюсюлманските интелектуалци към кризата има три различни философски решения: модернизирание, културна интеграция и нативизация⁹.

Идеята за „ислямизация на знанието“ е развита за пръв път от Сайид Абул-Аля ал Маудуди¹⁰ през 1936г. в неговата творба "Талимат". В отговор на двете силно противоположни гледни точки на консервативните и модернистки мюсюлмани относно мюсюлманската образователна система, Маудуди застъпва

⁶ Шестдневната война от 1967 г. През тези шест дни на юни същата година, израелските сили изтласкват обединените сили на Египет, Сирия и Йордания и завземат целия полуостров Синай, Голанските възвишения и всичко, което е било под управлението на Палестина до река Йордан.

⁷ Мюсюлманско-бошняшки политик, р.(1925-2003), основател на Партията на демократичното действие, военен лидер на босненските мюсюлмани по време на гражданската война на територията на бивша Югославия (1992-1995). Президент на Република Босна и Херцеговина (1992-1996).

⁸ Кристофър Фърлоу – американски изследовател на исляма, доктор, преподавател в Колеж Санта Фе, Социални и поведенчески науки.

⁹ Нативизъм – дума с различни значения. В текста се използва в политическия си смисъл – хора, които са дошли да живеят в страната от някъде другаде. Среща се също така и като политика на запазване на културата на коренните народи в колонизираната територия. (вж. <https://dictionary.cambridge.org>)

¹⁰ Сайид Абул-Аля ал Маудуди – пакистански учен роден 1903 г. в индийския град Аурангабад и умира през 1979 г. Теолог и ислямски философ оставил трайна следа в съвременното тълкуване на Корана. Изразява недоволство от съвременната система на образование и предлага обединяване на религиозно и светско знание. Един от идеолозите на ислямизация на знанието. (Bashir; Akhtar, 2015)

тезата за „ислямизация на знанието“, която според него включва *"критичен анализ на западните хуманитарни и точни науки, за да се преработят в съответствие с учението на исляма"* (Moten, 2004).

Терминът "ислямизация на знанието" също е обяснен и от Сайед Мохамед ал-Накиб ал-Атас в труда му "Ислям и секуларизъм", публикуван за първи път през 1978 г. (Bashir; Akhtar, 2015). В крайна сметка и в резултат на усилията на палестинския философ Исмаил Раджи Ал-Фаруки¹¹ идеята за „ислямизиране на знанието“ се превръща в пълноценна идея (Al-Faruqi, 1982).

Инициативата за "ислямизация на знанието" се реализира най-вече по отношение на дисциплината *"ислямска икономика"*. След провеждане на ислямска конференция по ислямска икономика в Мека през м. февруари 1976 г. и последвалото учредяване на Международен център за изследвания по ислямска икономика, темата започва да се изследва от много специалисти. Причините за нейното развитие със сигурност не са еднозначни и лесни. Налице са множество сложни процеси, свързани с дълги години на политико-социални процеси, на колонизации и превъзходство, години на кризи и възход. Причините могат да се коренят и в менторското, често супериорно отношение на западния свят към източния. Също така ислямът *"отправя сериозни предизвикателства към някои от основните постулати на западния либерален секуларизъм"* (Евстатиев, 2011).

Безспорно в икономически аспект на страните от ислямския свят е необходима отвореност. За да са конкурентноспособни им се налага сътрудничество и открито взаимодействие с глобалните икономически субекти. Световната икономика днес е по-ефективна при движение на производствени фактори (капитал, работна ръка) - мигриращи от страни с ниска производителност към страни с по-висока производителност. Специализираното

¹¹ Исмаил Раджи ал-Фаруки – палестински философ роден 1921 г. и починал 1986 г. След дипломирането си в Американския университет в Бейрут през 1941 г., емигрира в САЩ след окупацията на Палестина от евреите през 1948 г. Получава магистърска степен по философия от Харвардския университет, както и докторантура от Университет Индиана. Изучавал исляма в университета Ал-Азхар от 1954 г. до 1958 г. Учи християнството и юдаизма в университета Макгил. Той също така е един от основателите на "Международния институт за ислямска мисъл" (International Institute of Islamic Thought) и главен архитект на ислямизацията на знанието. (вж. Siddiqui, A. (1999) *"Islam and other Faiths"*, American journal of Islamic social science (AJISS), Herndon, Virginia, International Institute of Islamic Thought (IIIT) and Association of Muslim Social Scientists (AMSS), Vol.16, No.1, p. 124)

глобално производство е по-солидна предпоставка за движение на фактори, отколкото международната търговия (Marinov, 2008). „Отворена икономика“, според доцент Георги Маринов, е търсене на начини за взаимодействие между националните и глобалните макроикономически системи, между реалните процеси и техните ефекти на различни нива - граждани, общества, свят. Обикновено се твърди, че както националните икономики, така и светът като цяло стават все по-отворени, така щото да е налице обща тенденция към отворена търговия. Същевременно има и известна съпротива срещу отворената икономика. В исторически план, водени от социалното чувство, микроикономическите участници в икономиката възприемат външната конкуренция като необходимост с непрекъсната ефективност, но и като доброжелателна конкуренция. Именно този своеобразен дуализъм се наблюдава при „ислямизацията на знанието“ и в частност на икономиката – от една страна единение със световната икономика и наука, а от друга страна- стремеж за уникалност и изолация.

2. Принципи, дефиниращи и изграждащи функционирането на ислямската икономика и финанси

Концепцията за ислямска икономика се появява по време на деколонизацията в мюсюлманските страни. Нейните създатели търсят подходяща нова икономическа парадигма на основата на ислямските принципи зададени от шериата, в опит категорично да се откъснат от своето колониално наследство. Несъмнено при изследването на процеса възниква усещането за протичане на силно мотивирани политически процеси. Ислямската икономика се заражда и става част от ислямското възраждане. Тя се явява едно целенасочено усилие да се отрече политическото, социалното, икономическо и културно наследство, наложено на мюсюлманските държави от западните колониални сили. Водещият пакистански ислямски лидер Сайид Абул-Аля ал Маудуди заявява, че *„ислямската икономика е политически инструмент за възстановяване на ислямската власт над икономиката“* (Kuran, 1995).

Широко използвана сред мюсюлманските учени е следната дефиниция за ислямска икономика: *"Ислямската икономика е знанието и прилагането на*

правилата на шерията, които предотвратяват несправедливостта при придобиването и разпореждането с материални ресурси, с цел хората да са удовлетворени и да им се даде възможност да изпълняват задълженията си към Аллах и обществото" (Zaman, 1984). Освен чисто религиозния елемент, който се забелязва, може да се открие и силно социалната парадигма в това определение. Изхождайки от постулата за *уммата*¹² (единността на мюсюлманското общество навсякъде по света) достигаме до заключението за първостепенното значение на човека в ислямската икономика. За разлика от възгледите на западните учени, още от времето на Адам Смит (следвайки традициите на меркантилизма се акцентира върху богатството¹³), през Алфред Маршал (който поставя акцент върху човешките дейности или човешкото благосъстояние, а не върху богатството¹⁴) до Лайънъл Робинс (акцентирайки върху недостига на ресурси¹⁵), ислямските възгледи прехвърлят акцента върху сътрудничество и взаимното участие в единно цяло. Мюсюлманските учени считат ислямската икономика за свободна, но свободата ѝ се изразява по-скоро в сътрудничество, отколкото в конкуренция (Kahf, 1978). Не е изненадващо, че сътрудничеството е обща тема на социалната идея в исляма. Работата за благосъстоянието на другите се смята за най-обещаващия начин на служба в името на Аллах.

Докато в „конвенционалната икономика“¹⁶ се говори за лична удовлетвореност и полезност в материален аспект, при ислямската икономика тази удовлетвореност е по-скоро духовна, свързана с единение в общото и Бог. По този начин се формира един основен принцип в ислямската икономика, според който всички членове на обществото, особено тези в неравностойно положение, следва да изпитват грижа и усещане за социална справедливост.

¹² Умма – арабска дума за общност, разбира се цялата мюсюлманска общност по света.

¹³ За подробности вж. Смит, А. (2010) "Богатството на народите", Рата.

¹⁴ За подробности вж. Marshall, A. (1895) "Principles of Economics" достъпно на http://teaching.up.edu/ecn121/principles_of_economics.pdf

¹⁵ За подробности вж. Robbins, L. (1932) "An Essay on the Nature and Significance of Economic Science", Macmillan & Co., Limited

¹⁶ Нататък в дисертационния труд под „конвенционална икономика“ ще се разбира всяка икономика различна от тази подчиняваща се на принципите на исляма. Уточнението се прави с цел съществуващото многообразие от теории и термини, различни от ислямската икономика (неокласическа, кейнсианска и т.н).

Тук веднага трябва да направим бързо разграничение между ислямската икономика и икономиката в условия на социализъм. Фундаменталното различие, въпреки сходствата по отношение на социалната политика, е въпросът за собствеността. Един от основните принципи в ислямската икономика е този за истинския собственик. Ясно е споменато в Корана, че Аллах е създал цялото богатство на земята и на небето. Следователно Той е истинският собственик на този свят с всичките му ресурси, богатство и фактори на производство¹⁷. Свидетелства за това се откриват във втора *сура*¹⁸. Индивидуалната и колективна собственост на човека върху ресурсите и богатството се признава в смисъл, че човек трябва да придобие ресурси с личните си усилия и да ги използва като добавя и извлича стойност чрез икономическите дейности. Всяко човешко същество има еднакво право да използва природните ресурси, създадени от Аллах. Не е разрешено да се притежава собственост или ресурси, неизползвани или непроизводителни за относително по-дълъг период. Коранът заявява, че ако има някаква собственост или богатството изоставено след смъртта на даден индивид, то след това трябва да се разпредели на други чрез разписания в исляма закон за наследството. Ако никой не е в състояние да се възползва и да оползотвори правилно наследствената собственост, тогава имотът трябва да бъде поставен под държавна собственост и използван за обществени дейности, подобряващи благосъстоянието на *уммата*.

Ислямската икономика категорично не признава, нито приема грешните (греховни) или незаконни (според шериата) средства и начини за придобиване, използване и разпространение на богатството.

Друг важен принцип в ислямската икономика е ролята на човека и неговото място в обществото. На човек се определя позицията на пълномощник на Бог на земята. Това предполага наличието на чувство за отговорност, че гражданите са пълномощници, а не собственици на земята и нейните ресурси. Те

¹⁷ **2:284.** *На Аллах е онова, което е на небесата и което е на земята. Дали показвате какво е в душите ви, или го скривате, Аллах ще ви подири сметка за него, и когото пожелае, ще прости, и когото пожелае, ще накаже. Аллах над всяко нещо има сила.* Теофанов, Цв. *Свещеният Коран*, 2006, превод на български. Сура 2, аят 284.

¹⁸ Сура – картина, образ от арабски. С този термин се обозначават отделните глави в Корана.

действат като наематели, чиято постоянна дестинация е пребиваването в отвъдното.

Ролята и естеството на парите определят друг важен принцип за ислямската икономика. Ислямът разглежда парите само като средство за обмен и мярка за стойност. Причината е, че всяко човешко същество се нуждае от голям брой стоки за оцеляване. Процесът на размяна между хората е неизбежен. Тези които имат стоката я разменят с тези, които се нуждаят от такава стока. Но трябва да има мярка въз основа на която може да се определи цена, тъй като често разменяните стоки не са нито от същия тип, нито от същата мярка, която може да определи колко количество от една стока е справедлива цена за друга. Ето защо всички тези стоки се нуждаят от средство за измерване на тяхната точна стойност. Следователно парите се явяват средство, инструмент за измерване на всички стоки, услуги, активи или богатство като цяло. Парите не са стока сами по себе си. Парите нямат съществена стойност, те не могат да бъдат използвани за прякото задоволяване на човешките потребности. Те могат да се използват само за придобиване на стоки или услуги. Стоката има характерна полза и може да се използва директно, без да се обменя за друго. Стоките могат да бъдат с различни качества, докато парите нямат никакво качество, освен че са мярка на стойност или средство за размяна. Следователно всяка парична единица от същата деноминация е сто процента равна на всяка друга. Ислямските икономисти не признават парите, ако не са овеществени в конкретен бизнес проект. За ислямската икономика паричния капитал, сам по себе си, докато не се материализира в оборудване, стоково-материални ценности, готова продукция и т.н., не съществува (Йорданов, 2002).

Друг важен принцип в ислямската икономика е въпросът за финансовия дълг. Като цяло ислямът не насърчава задлъжняването. На дълга се гледа като на унижение за този, който е влязъл в дълг. Позволява се заемането на пари само при крайна необходимост. Лицето, което се задължава, трябва да бъде наясно още преди да сключи сделката, с възможността (както актуална, така и потенциална) да изплати дълга си. Търговията с дълг е разрешена в някои

юрисдикции по концепцията за *бей ал дайн* (*bay al dayn*)¹⁹. Като цяло повечето ислямски юристи са единодушни относно забраната за дълг, но в страни като Малайзия например се допуска изключение (Hesse, Jobst & Solé, 2008).

*Зекят*²⁰ и благотворителност са други основни принципи в ислямската икономика. Аллах налага задължителното плащане към бедните на всеки способен човек в размер на 2.5% от излишъка на богатството му годишно. В допълнение към законното задължение (*зекят*) ислямът насърчава хората да похарчат средства за социални грижи в някоя благотворителна организация. *Зекят* е основен стълб в ислямската икономика и водещ принцип за разпределение на социални блага. Активите, подлежащи на данъчно облагане според принципа *зекят* са определени и описани в ислямския закон. *Зекят* е налаган традиционно не само върху парични активи, но и върху търговски стоки, добитък, земеделска продукция, ценни метали и др. В наши дни подлежат на *зекят* и нарастващите богатства от банкови депозити и финансови инструменти като акции и облигации.

Някои ислямски автори изтъкват тезата, че няма фискална политика отвъд това, което е дефинирано като *зекят* в ислямския закон (Hashmi, 1980; Mallinb, Faraga & Ow-Yong, 2014; Bakar & Rahman, 2007; Tahir, 2013 ; Yusoff, 2006). Техните аргументи стъпват на записаното в ислямския закон, шариат. Последният конституира частната собственост като свещена и неприкосновена. Следователно облагането на стопанската дейност на мюсюлманите (според цитираните автори) с каквито и да е задължителни правителствени налози е неприемливо и още повече незаконно от религиозна гледна точка. Тъй като данъците са сърцевината на всяка модерна данъчна система изпъква явното противоречие с принципите на ислямската фискална политика или по-точно тази

¹⁹ От арабски език терминът за „продажба на дълг“ произхожда от две думи: *bay*, което означава „продажба“, докато *dayn* означава „дълг“. Що се отнася до *bay al-dayn*, това означава сделка за продажба и покупка на качествен дълг. Например по подразбиране рискът за дължника е нисък и дългът трябва да бъде създаден от бизнес транзакцията, която отговаря на възгледите на шерията. (Thani, Abdullah & Hassan, 2003).

²⁰ *зекят* – един от петте основополагащи принципа в исляма, свързан с даването на милостиня от страна на имотните членове на общността към по-бедните и нуждаещи се хора. За подробности вж. интернет страницата на Главно мюфтийство на Р България, достъпен на <http://www.grandmufti.bg/bg/home/news-room/novini/241-sashnost-na-zekyata.html>

разчитаща на *зекят* като форма на преразпределение на националното богатство и справедлива социална политика.

С оглед на необходимостта от финансиране на нарастналите, поради различни обстоятелства, разходи на държавата, в ислямската икономическа философия се допуска провеждането и на данъчна политика, различна от *зекят* и въвеждането на допълнителни налози.

Ислямските финанси са подвластни на същите процеси и принципи като ислямската икономика. Те притежават следните характеристики:

- Отсъствие на лихва;
- Недопускане на *гарар*²¹ или несигурност, неопределеност;
- Съвместимост с шариата;
- Понасяне на риска и споделяне на печалбата и загубата;
- Честност, откритост и справедливост.

3. Ислямската икономика и финанси като алтернативи на други икономически идеи

Изследвайки въпросите свързани с ислямската икономика и финанси се забелязва устойчиво желание на ислямските учени да издигнат и съпоставят ислямската икономика до традиционната политикономика позната на света. Некати Айдън (Aydin, 2013) твърди, че ислямската икономика е една изцяло различна икономическа система.

Историята изследва различни периоди и щрихи от икономическата наука. Професор Зоя Младенова прави подробен анализ на фундаментални явления в сферата на политикономическата мисъл. В края на XIX в. в научните среди се появява нов термин – „икономикс”. Целта е да се покаже, че науката поема по нов път. Политикономия и икономикс първоначално вървят „ръка за ръка” като в началото на XX в., с утвърждаването на неокласическата школа, терминът „икономикс” заема доминиращо място и обозначава икономическата теория през въпросното столетие (Младенова, 2007). Понастоящем, с термина „политическа икономия” се обозначава цялата икономическа теория - от зараждането ѝ до наши дни. Отличителна черта на XX век по отношение на икономическата

²¹ Гарар – в буквален превод от арабски означава "опасност".

теория е наличието на теоретичен плурализъм, а именно - съжителстването на различни научни школи и течения (Младенова, 2005). Наред с неокласическата школа през столетието възникват и се развиват ред други теоретични направления: кейнсианство, нео-кейнсианство, институционализъм и т.н. В икономическата литература се среща и обобщаването в три големи школи – либерална, кейнсианска и структурна (Бонева, 2005).

В този ред на мисли отчетливо се откроява стремлението на ислямската научна мисъл да се извеждат и научни постулати в друга нова по вид политикономия – ислямската.

Съвременната наука познава основно два типа икономически философии²²: капитализъм и социализъм. По-слабо се познава ислямската икономика и на практика непосредствено съпоставяне между трите школи липсва.

Ислямската икономика, както вече отбелязахме, се основава на разбиране и спазване на основополагащи принципи заложиени в шериата. Приликите и разликите с капитализма и социализма водят до оформянето на четири направления в ислямската икономическа мисъл. Първата група учени са тези, които се опитват да представят ислямската икономическа система като алтернативна система на капитализма и / или социализма. Те подкрепят по-скоро радикалните промени, а не постепенната промяна на съществуващата система. Втората група счита, че ислямската икономика трябва да бъде отделна система, но не смята, че мюсюлманските учени са готови да представят такава всеобхватна алтернативна система. Затова те подкрепят постепенното реформиране на конвенционалната икономика. Това е стъпка по стъпка ислямизиране на световната икономика. Третата група не вижда разлика между ислямската и капиталистическата икономическа система. Четвъртата група се състои от критици на ислямската икономика, които не виждат никакъв потенциал тя да бъде отделен икономически модел. По скоро смятат

²² В съвременната наука са налице няколко икономически теории основно производни и комбинации на споменатите капитализъм и социализъм.

възникването в съвременния ѝ вариант за резултат от научно обоснован отговор на чуждо влияние.

Според Мохаммад Бакир Ал-Садр написал през шестдесетте години на миналия век фундаменталния за ислямската икономическа мисъл труд „Нашата икономика“ (Iqtisaduna), ислямската икономика се основава на три основни принципа: принцип на двойната собственост, принцип на условната икономическа свобода и принцип на социалната справедливост.

Принципът на социалната справедливост е силно пропагандиран в ислямската икономика. По отношение на държавните притежания, публичните средства и държавните приходи Коранът посочва, че те не трябва да се използват в интерес на определена класа заможни хора, а в обществен интерес и с акцент върху подобряване благосъстоянието на по-бедните слоеве на обществото.

Принципът на условната икономическа свобода се изразява в натуралния, съпоставим с природата начин на управление на икономическата система, съгласно който е необходимо да се насърчава и подкрепя свободното предприемачество на хората. Тази свобода обаче не е неограничена, тя е в определени граници с оглед възможно най-добрия интерес на самите индивиди и тяхното социално, морално и икономическо благосъстояние. Тук виждаме принципи в пряка връзка с философията за устойчиво икономическо развитие.

Относно ролята на държавата в ислямската икономика, то тя се заключава в оптималното използване на икономически ресурси, насочване на публичните разходи за обществени ползи, държавен надзор на пазарните операции, контрол на цените, ако е необходимо, борба с монопола и насърчаване на конкуренцията, намеса на пазара на труда с цел защита на работниците и осигуряване на справедливост и равни възможности за всички.

Свободата на личността е важен компонент в ислямската икономика. Съпоставено с капитализма, където също имаме свободна инициатива, тук наблюдаваме наличието и на колективно „тяло“ консумиращо свобода успоредно с отделната личност. Това е съпроводено със съответен баланс между индивида и колективното „тяло“. Ислямското понятие за свобода се различава от западната концепция, която дава на индивида почти неограничено право на

частна собственост, като се разчита на индивида за постигане на максимален принос в социалното благо.

Втора глава

Развитие и съвременно състояние на ислямските финанси

Втора глава анализира начините на опериране на ислямските финанси и по-специално на ислямското банкиране. Представено е състоянието им както на европейския финансов пазар, така и начина на функциониране според различна юрисдикция. Подробно са обяснени най-важните и често използвани в практиката договори и инструменти на ислямското банкиране. Засегнати са теми относно базови регулаторни органи и структури отговорни за нормалното функциониране на ислямската икономика, както и влиянието ѝ върху устойчивото развитие и благоденствието на обществото.

1. Значение на ислямското банкиране

Основен дял в ислямските финанси заема ислямското банкиране. *Това е тип финансово–кредитни отношения, които се подчинява изцяло на разпоредбите на шерията.*

Като основополагащ за съвременното ислямско банкиране се счита Акта на създаване на "Местна спестовна банка Мит Гхамр" (Mit Ghamr Local Savings Bank) през 1963г. в Египет (El Tiby, 2011; Venardos, 2005; Akacem, Mohammed, Gillian and Lynde 2002). Тя предлага основни банкови инструменти и е в състояние да посрещне нуждите на местната общност като привлече нейните финансови средства, които поради религиозните вярвания на притежателите са не дотам „активни”. По този начин се мобилизира значителен ресурс, който с разширяването на този тип финансова практика през последните години достига до близо два трилиона долара в световен мащаб²³.

Банката събира спестявания и предоставя финансиране на своите членове. Финансирането е било за цели на потреблението, но в малки количества и за

²³ По данни на Islamic Financial Services Board (IFSB, 2017) към 2016 година общата сума на всички ислямски финансови инструменти в света е 1,893.10 милиарда долара.

инвестиционни намерения. Банката не начислява и не взима лихва при своите финансови операции. Тя реализира печалби, като влиза в сделки директно или в партньорство с други лица на основата на разпределение на печалбата и загубата (PLS)²⁴. Възстановяването на заемите от банката е доста добро. В най-доброто време на своето развитие ислямската финансова институция има девет работещи клона, 250 000 вложители и близо два милиона египетски паунда в депозити. Обстоятелствата около прекратяване дейността на банката са неясни. Според някои ислямски автори (Khan, 2003), тя затваря през 1968г. и за пет годишната си работа е получила субсидии от египетското правителство в размер на 460 000 египетски паунда.

До края на 70-те години на миналия век, около десет ислямски банки са създадени по света, между които "Ислямска банка за развитие" (Islamic Development Bank), създадена през 1975 г. със седалище в Саудитска Арабия, "Дубайска ислямска банка" (Dubai Islamic Bank) – създадена в Дубай през 1975 г., "Ислямска банка Фейсал" (Faisal Islamic Bank) - в Судан през 1977 г., както и "Бахрейнска ислямска банка" (Bahrain Islamic Bank), основана в Бахрейн през 1979 г. (Salim, 2015). "Дубайска ислямска банка" се счита за първата модерна, неправителствена ислямска банка. Преди десетилетието да приключи, подобни банки се появяват в целия ислямски свят: "Кувейтска финансова къща" (Kuwait Finance House) - в Кувейт през 1977 г., "Ислямска банка Фейсал" (Faisal Islamic Bank) - в Египет през 1977 г., "Йорданска ислямска банка за финанси и инвестиции" (Jordan Islamic Bank for Finance and Investment) – в Йордания през 1978 г., "Бахрейнска ислямска банка" (Bahrain Islamic Bank) – 1978 г. и "Международната ислямска банка за инвестиции и развитие" (Islamic International Bank for Investment and Development) в Египет – 1980 г. (Warde, 2000). В допълнение към общата картина, отразяваща вълната от възникване на ислямски финансови институции по света, е коректно да се отбележи създаването на някои от тях на територията на държави от Западна Европа. Такива са: "Ислямска инвестиционна компания" (Islamic Investment Company) в

²⁴ Разпределяне на печалбата и загубата – един от фундаменталните, характеризиращи принципи на ислямските финанси.

Насау през 1977 г. и "Шериатски инвестиционни услуги" (Shariah Investment Services) в Женева през 1980 г. (Warde, 2000).

Процеса на създаване на ислямски финансови институции продължава и през 80-те години на века в страни като Малайзия, Катар и др. Крайъгълният камък на ислямското банкиране и финансови институции в Малайзия е положен през 1983 г., когато е основана "Малайзийска ислямска банка Берхад" (Bank Islam Malaysia Berhad). През 1979 г. Пакистан става първата страна, която въвежда пълна ислямизация на банковия сектор (Warde, 2000). През ноември 1985 г. "Ислямска *фикх* академия" (IFA)²⁵, на свое събрание в Джеда, призовава всички мюсюлмански държави да улеснят създаването на ислямски банки. Взето е решение също така да се забрани на мюсюлманите да използват конвенционалната банкова система, ако в тяхната област има ислямска банка.

През 1991 г. в средите практикуващи ислямски финанси в Бахрейн възниква необходимостта от въвеждането на счетоводни и одиторски изисквания за стандартизиране и регулиране работата на ислямските финансови институции. Така възниква счетоводна и одиторска организация в областта на ислямските финанси, наречена "Счетоводна и одиторска организация за ислямски финансови институции" (Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions – AAOIFI). Базираната в Бахрейн организация е водеща международна институция с нестопанска цел, която отговаря за разработването и издаването на стандарти за световната ислямска финансова индустрия. Досега тя е издала общо 100 стандарта в областта на счетоводството, одита, етиката и управлението на международните ислямски финанси в унисон с шериата (AAOIFI, 2018).

През 2002 г. в Малайзия се формира "Ислямски съвет за финансови услуги" (Islamic Financial Services Board – IFSB), за да регулира ислямските финансови институции чрез установяване на надзорен стандарт и принципи подчиняващи се на шериата. Това става по инициатива на осем държави, в т.ч.

²⁵ Islamic Fiqh Academy – Създадена през 1981 г. по инициатива на Организацията на ислямската конференция, IFA е международна организация от мюсюлмански експерти по теми от религиозно и светско познание. Освен традиционните ислямски науки, IFA се стреми да развива знания в областта на културата, науката и икономиката. Преди всичко, IFA насърчава "интерпретационното разсъждение (ijtihad) на ислямската юриспруденция", или fiqh. (виж: <https://berkeleycenter.georgetown.edu>)

Малайзия, Индонезия, Иран, Саудитска Арабия, Пакистан, Судан, Бахрейн и Кувейт, които полагат усилия да установят обща и хармонична ислямска банкова система (Venardos, 2005).

Ислямските банки функционират най-общо казано, като влизат в съдружие с кредитополучателя, под различна форма в зависимост от вида на договора. При това сътрудничество ключово е спазването на принципа на споделяне на печалбата и загубата, при отсъствието на лихва. За целта биват учредявани дружества със специална инвестиционна цел.

2. Основни договори и финансови инструменти в ислямското банкиране

Два аспекта във философията на ислямските финанси трябва да бъдат ясно разграничени:

- *Първият* е философията за споделяне на риска – заемотелят трябва да сподели риска на заемополучателя.
- *Вторият* е насърчаването на икономическо и социално развитие чрез специфични бизнес практики и чрез *земят* (милостиня).

Ислямските финансови принципи гарантират запазване на договорната сигурност и взаимноизгодното балансиране между кредитополучателите и кредиторите.

За да изпълнят основните изисквания на шериата, ислямските учени са разработили редица финансови и договорни инструменти.

Сред всички договори, които са се развивали във времето, договорът за продажба се счита за фундаменталния договор. Преди официализирането на ислямската теория на договорите, почти всички класически текстове на ислямската юриспруденция започват с договор за продажба, където всички правни стълбове и условия са формулирани и обсъдени подробно.

По нататък в текста, само като термини, са приведени някои основни, според автора, видове договори, използвани при търговски сделки с ислямски принципи на стопански взаимоотношения и дефинирани от различни ислямски учени и експерти (ПБИ, 2018; Khan, 2003; AAOIFI, 2018), в т.ч.:

Разменна търговия, бай ал-мукайада (bay al-muqayada или bai‘ al-muqayadah);

Обикновена продажба, ал-бай ‘ал-мутлак (bay ‘al-mutlaq или al-bai‘ al-mutlaq);

Продажба с отложено плащане, бай битаман ажил (bai bithaman ajil или bay’ bi thaman a’ajil);

Обмяна на валута, бай ал-сарф (bai‘ al-sarf или bay‘ al-sarf);

Договор за продажба с обратно изкупуване, бай ал ина (bai al inah);

Продажба с надценка, мурабаха²⁶ (murabaha);

Договор за съдружие, мушарака²⁷ (musharaka);

Инвестиционно партньорство, мудараба (mudaraba);

Договор за предварителна продажба, салам (salam);

Договор за производство, истисна (istisna);

Договор за лизинг, ижара (ijarah).

С еволюцията на ислямското финансово договаряне започват да се въвеждат и иновации, които да отговорят едновременно на изискванията на шериата и на съвременните финансови пазари. Ислямските финансови иновации могат да бъдат дефинирани като процес на използване на ислямски правни договори по нов начин с цел разработване на финансови продукти, които са в съответствие с шериата и в същото време имат способността да възпроизвеждат икономическите ефекти на конвенционалните финансови продукти. Главно място в ислямските финансови иновации заемат ислямските облигации – *сукук*. *Сукук* са ислямска алтернатива на конвенционалните ценни книжа. Те са най-важните продукти на ислямския капиталов пазар и представляват голям дял в ислямската финансова индустрия. *Сукук* осигурява ликвидност на финансовия пазар, както и позволява корпорациите да имат пряк достъп до средства за финансиране на собствената си дейност. Счетоводната и одиторска организация за ислямски финансови институции (AAOIFI, 2018) дефинира *сукук*, като ценни книжа с еднаква стойност, удостоверяващи дялове собственост в материални

²⁶ *Мурабаха* произлиза от арабската дума *рибх* (ribh), което означава печалба.

²⁷ Думата *мушарака* на арабски е производна на *ширака* (shiraka) или споделяне.

активи, в права за ползване и услуги или собственост в конкретни бизнес проекти и специална инвестиционна дейност. Сукук са сравнително нов финансов инструмент, появил се за първи път в края на 90-те години на миналия век (El Tiby, 2011).

3. Устойчивост на ислямското банкиране

В икономическата литература финансовата устойчивост се обсъжда много като макроикономически показател за финансовото представяне на дадена страна. Някои автори изследват финансовата стабилност на банковия сектор, посочвайки връзката между корпоративната социална отговорност и финансовия риск. (Chollet & Sandwidi, 2018) В своите наблюдения те стигат до заключението, че положителното социално представяне на дадена фирма намалява нейния финансов риск.

Други автори (Hassan, Khan, Paltrinieri, 2019) показват, че устойчивостта на банките е отрицателно свързана с кредитния риск и ликвидния риск. Екип ръководен от Джъстин Джин изследва връзката между социалния капитал и стабилността на банките (Jin, Kanagaretnam, Lobo, & Mathieu, 2017). Авторите стигат до заключението, че банките с повече социален капитал са по-малко склонни към провал и имат по-малко финансови затруднения. Лев и др. установяват, че фирмите участващи в повече благотворителни вноски, имат по-високи бъдещи приходи. Поради това те предполагат, че икономическите резултати се подобряват чрез корпоративна филантропия (Lev, Petrovits & Radhakrishnan, 2010).

Проучване, публикувано през 2021г., изследва въздействието на корпоративната социална отговорност върху различни финансови показатели на банковия сектор в Пакистан за период от 10 години²⁸ и констатира положителни взаимовръзки между социалната отговорност и устойчивост на финансовите показатели на банките (Ramzan, Amin & Abbas, 2021). Дейностите в социалната област създават положително възприятие в съзнанието на потенциалните клиенти, което помага за тяхното привличане. Това в крайна сметка води до подобряване на финансовите характеристики на банките. Резултатите показват,

²⁸ Използвани са годишни данни за 20 пакистански търговски банки за периода 2008–2017 г.

че банките, които харчат повече за дейности по корпоративна социална отговорност, изграждат силна връзка със своите клиенти, което помага да се намали финансовия им риск и да се увеличи тяхната финансова устойчивост. Нещо повече, резултатите предполагат положителна връзка между социалните инициативи и финансовото включване с повишен достъп до финансиране.

Очевидно е налице една по-голяма устойчивост на ислямските банки във времена на кризи и флуктуации на финансовите пазари, а оттам и при настъпване на икономически кризи.

Източникът на разлики между ислямските и конвенционалните банки по отношение на стабилността и ефективността може да бъде търсен в естеството на техните бизнес практики. На ислямските банки по закон (религиозен) им е забранено да се ангажират с лихви и несигурност, две господстващи особености, залегнали в бизнес практиките на конвенционалните банки. Вместо това, ислямските банки предлагат различни финансови продукти, отговарящи на принципите на шерията, базирани на принципа на споделяне на печалбата и загубата, за разлика от заеми с фиксиран лихвен процент. Например, *мушарака* и *мудароба* са чисто споделяне на печалба–загуба като начини на финансиране. Според парадигмата на споделяне на печалба–загуба, активите и пасивите на ислямските банки са интегрирани в смисъл, че кредитополучателите споделят печалби и загуби с банките, които на свой ред споделят печалби и загуби с вложителите (Chong, Liu, 2009).

Световната финансова криза от 2007–2008 г., прераснала в световна икономическа такава, нагледно показва огромната зависимост на икономиката от стабилността на финансовата система. Последвалият спад в международната търговия и неминуемото забавяне на нивата на икономически растеж само подкрепя това заключение. Някои ислямски автори (Elasrag, 2010) обвързват пригодността на ислямските финанси за справяне и недопускане на подобни кризи с потенциала им за стабилност и устойчив икономически растеж. В международен план ислямските банки изглеждат по-устойчиви към световната икономическа криза и международната финансова криза отколкото конвенционалните банки. Те са склонни да избягват спекулативните инвестиции,

като деривати например, които се смятат за причината довела до финансовата криза, засегнала конвенционалните банки.

Въпреки това, оперирайки в глобалната финансова система, ислямските банки не са напълно изолирани от икономически и финансови сътресения. От една страна, ислямската финансова индустрия е по-малко рискована, защото финансовите трансакции се подкрепят от материални активи. От друга страна ислямските банки могат да са по-уязвими от колебанията в ипотечния пазар, като се има предвид тяхната висока активност в сектора на недвижимите имоти в сравнение с традиционните банки.

Ислямските банки не се нуждаят от натрупване на огромни резерви, защото са в състояние да прехвърлят загуби към вложителите си съгласно парадигмата на печалба и загуба. Също така те не могат да оперират комфортно в големи мащаби, тъй като големината на банката се явява фактор на нестабилност. Малките ислямски банки са по-устойчиви от големите ислямски банки, защото се концентрират върху ниско рискови инвестиции и приходи от такси, докато големите ислямски банки инвестират сериозно в *мушарака* и *мудароба* договори, които имат по-висок риск.

За целите на сравнителния анализ и за оценка на устойчивостта на ислямските икономически субекти разглеждаме какво се случва в една конвенционална икономика при парична политика с наложени нулеви нива на лихвени проценти и да я съпоставим с ислямската икономика, където изначално липсва инструмента на лихвата. Нека припомним, че при търговията със стоки се създава икономическа стойност, а при търговията с валути или с финансови инструменти - не (Ozsoy, 2016). Теоретичните постулати за връзката между нивото на лихвения процент и оптималността на разпределението на ресурсите заключава, че нулевият номинален лихвен процент е необходимо условие за оптималното разпределение на ресурсите (Samuelson, 1958; Friedman, 1969). Положителният лихвен процент се превръща в положителна цена за използване на парите. Това кара търговците да пестят от използването на пари при трансакции, като по този начин се осуетява опита им да се възползват напълно от средствата за размяна, като минимизират разходите си за трансакции. За да

запазят същия обем транзакции, търговците ще трябва да заменят реални ресурси с пари. Подобно заместване изтегля реалните ресурси от производствения сектор към сектора на транзакциите, което води до неоптимално ниво на продукцията. За разлика от това, намаляването на лихвения процент до нула премахва всички стимули за заместване на реалните ресурси с пари. Следователно може да се поддържа оптимално ниво на продукцията и да се гарантира устойчивост (Al-Jarhi, 2017).

Нулевият лихвен процент е необходим и достатъчен инструмент за управление на ефективността в икономиката. При фиксиране на нулев лихвен процент търговците няма да имат причина да заменят реалните ресурси с пари, така че повече средства ще бъдат насочени към инвестиции. В тази връзка с отсъствието на принципа на лихвите от механизма на функционирането им, ислямските банки изключват всички спекулативни дейности, свързани с лихвените очаквания и следователно промяната в паричния поток ще се отрази пряко върху реалната икономика чрез промяна в търсенето и предлагането на стоки и услуги.

С подкрепяне на търсенето и предлагането в една безлихвена, базирана на реални материални активи икономика, ислямските финанси проявяват относително по-добра устойчивост на флуктуации.

4. Ислямското банкиране в практиката на европейските държави

Ислямските финанси заемат стабилно място на европейския финансов пазар. Множество конвенционални финансови институции възприемат ислямски финансови принципи на работа. Успоредно с това се откриват и изцяло привързани към шериата банки. Причините за това са различни - от нарастващо население с ислямски духовен профил до чисто финансово-икономически и бизнес причини.

Както е известно, посредничеството на ислямските банки е на основата на активи и се концентрира върху споделянето на риска. За да бъде постигнато това споделяне на риска финансовата институция влиза, под различна форма в съучастие с клиента в търговската му дейност. Това до голяма степен е в конфликт със секуларното законодателство на съответната юрисдикция (в Р

България например, законодателството не регламентира подобна дейност²⁹). С цел да се избегне това е необходимо извършването на значителни подобрения в текущите правни, счетоводни, управленски, регулаторни и надзорни рамки на съответния финансов пазар.

Множество западни банки са разкрили подразделения, опериращи на ислямски принцип³⁰, така наречени „ислямски прозорци“.

Обединеното кралство е своеобразна врата за ислямските финанси при влизането им в Европа. Това се дължи на ролята на Лондон като водещ международен финансов център. Съществена роля играе богатият опит на британците, тяхното присъствие в арабския и по-широко погледнато, мюсюлмански свят.

Подходът на Обединеното кралство е да адаптира съществуващото законодателство към спецификата на ислямските финанси. Британците третираат ислямските финанси като подсектор на съществуващия сектор. От там произлиза разбирането, че ислямските финанси не са нещо отделно и по тази причина няма специализирано законодателство по темата.

Обединеното кралство, където мюсюлманското население е три пъти по-малко, отколкото във Франция, е дом на пет изцяло ислямски банки, единствените лицензирани в Европейския съюз и листва 5,5 млрд. долара в *сукук* на борсата си. От 2003 г. Обединеното кралство реформира своите закони в областта, за да гарантира, че инвестициите, подчиняващи се на изискванията на шариата, са наравно третирани с техните конвенционални еквиваленти (Khan & Porzio, 2010).

До 2008 г. във **Франция**, въпреки готовността на някои финансови институции да влязат в процес на лицензиране за работа с ислямски финанси, развитието на този сектор се отнася главно до инвестиционното банкиране, а не до банкирането на дребно. Независимо, че Франция има мюсюлманско население от около 6 милиона души, само „шепа“ френски банки, сред които BNP Paribas и Société Générale, извършват ислямски услуги на едро (Khan &

²⁹ За подробности вж. „Закон за кредитните институции“ обнародван в Държавен вестник бр. 59 от 21 юли 2006 г.

³⁰ HSBC, Citibank, Deutsche Bank, UBS, Credit Swiss, Industrial Bank of Japan са сред тях.

Porzio, 2010). Финансовите структури в такива конвенционални банки („ислямски прозорци“) са допринесли значително за развитието на ислямските финанси, въпреки че френските „ислямски прозорци“ не предлагат продукти на дребно. Въпреки това Франция прави значителна стъпка в посока изграждането на Париж като западен център за ислямско финансиране.

С мюсюлманско население от около 4 милиона души³¹, силно развит финансов пазар, значителни директни инвестиции и широки търговски отношения с мюсюлманския свят, **Германия** би могла да бъде водеща дестинация за ислямските финанси. Страната обаче значително по-късно от другите големи европейски държави дава разрешение за пълен банков лиценз на изцяло ислямска банка. През м. март 2015 г. в страната отваря врати „КТ Банк“ АД³². Банката е дъщерно дружество собственост на турската ислямска банка за сътрудничество „Кувейт тюрк“ със седалище в Истанбул. До този момент ислямските финанси в страната присъстват като „ислямски прозорци“.

В същото време на Германия се дължи първото издаване на *сукук* в Европа. Германската федерална провинция Саксония-Анхалт набира € 100 милиона чрез издаването им, на 31 юли 2004г.

Първи прояви свързани с ислямски финанси в **Италия** датират от 1994 г. На конференция организирана от „Университет Тор Вергата“ (Università di Tor Vergata) и спонсорирана от „Банка Рим“ (Banca di Roma) е повдигната темата и са очертани насоки на евентуално развитие на ислямските финанси в страната (Alharbi, 2016). Първата ислямска сделка в Италия е структурирана и финансирана от „Асоциация за развитие на алтернативни инструменти и финансови иновации“ (Associazione per lo Sviluppo di Strumenti Alternativi e di Innovazione Finanziaria – ASSAIF). Сделката е на основата на *мурабаха* договор и се случва в град Павия през м. октомври 2006 г. на цена от 290 хиляди евро.

Правителството на **Люксембург** и много финансови институции в страната подкрепят инициативи за насърчаване на ислямските финанси. Закон от 22 март 2004г. относно секюритизацията е преработен, с оглед на това да

³¹ По данни на Централно разузнавателно управление (ЦРУ) на САЩ за 2018 година - <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/gm.html> (достъпен на 05.2019г.)

³² По данни от сайта на банката - <https://www.kt-bank.de/en/> (достъпен на 05.2019г.)

позволи издаването на *сукук*. На 23 ноември 2009г. Централната банка на Люксембург става член на „Ислямски съвет за финансови услуги” (IFSB), което я прави първата европейска централна банка, която се присъединява към IFSB.

В **Босна и Херцеговина** работи „Босна банк интернешънъл”. Тази институция е единствената в страната, която работи по принципите на шерията. Открита е през 2000 г. с капитали на „Ислямска банка за развитие” (Islamic Development Bank), „Ислямска банка Абу Даби” (Abu Dhabi Islamic Bank) и „Дубайска ислямска банка” (Dubai Islamic Bank). Тук трябва да отбележим, че в босненските банкови регламенти няма приети правила за ислямското банкиране. Банкерите работят с кратък набор ислямски инструменти (предимно *мушарака* и *мудароба*) и балансиране между официалните разпоредби и ислямското право.

В **Ирландия** ислямското банкиране е въведено през 2003 г., когато Oasis Global Management Company (Ирландия) получава одобрение за стартирането на инвестиционна дейност на ислямски принцип. През м. май 2004 г. „Арабската банкова корпорация” подписва споразумение с Bristol & West, един от водещите доставчици на ипотечни кредити във Великобритания и част от групата на „Банка Ирландия” (Bank of Ireland) за стартиране на ислямска схема за финансиране на бита. Година по-късно първият *сукук* е регистриран на ирландската фондова борса.

Трета глава

Изследване на нагласите спрямо ислямските финанси в България и насоки за тяхното развитие

В трета глава се изследват нагласите спрямо ислямските финанси, тяхното влияние и потенциал за икономическо и социално-отговорно развитие. Изследвана е също така и възможната посока за приложение на ислямските финанси в контекста на все по-нарастващото приложение на революционните информационни технологии.

1. Методология на изследване.

В емпиричното изследване на дисертацията се използват *два различни методи за оценка*. На първо място, използва се методът на персонално

стандартизирано интервю. За реализацията му са подготвени две анкети за попълване в периода м. май – ноември 2019 г. Достигнати са 318 респондента като зададените въпроси обхващат групи/аспекти от философията на фундаменталните принципи на ислямските финанси, свързани с нагласите за тяхното възприемане или отхвърляне в България. Целта е да разберем съществуващите нагласи и тенденции, свързани с ислямския начин на упражняване на стопанска дейност.

На второ място, в дисертационния труд се използва по-сложен иконометричен инструментариум. Проучванията в сферата на международните финанси показват, че нагласите в обществото могат да се изследват и чрез иконометрични методи. В последно време сред световната икономическа общност набира скорост изследване чрез метода Fuzzy АНР (т.нар. размит процес на аналитична йерархия). Натрупаният опит дотук показва, че той може да се прилага еднакво успешно в различни сфери на дейност, в т.ч. финанси, фармацевтика, логистика, изкуствен интелект, транспорт, човешки ресурси и др.

Предимствата на този метод са свързани с висококачествена експертна оценка, относно вземането предвид относителните приоритети на определени фактори и алтернативи, компютърна обработка за бързо и точно прилагане.

Целта на прилагането на Fuzzy АНР в дисертационния труд е да се улесни измерването на нагласите при вземане на решения на професионалисти във финансовата сфера. В по-малка или по-голяма степен тези лица са запознати с принципите на функциониране на ислямските финанси. Поради това са заложени като индикатори и подиндикатори принципи и методи на работа на ислямските финанси в съответствие с ислямска терминология.

През 1965 година Лотфи Заде (Lotfi A. Zadeh) дефинира размитата логика. Дефиницията по Заде (Zadeh, L. A., 1965) посочва следното: нека X е пространство от точки (обекти), с общ елемент на X , обозначен с x . Така $X = \{x\}$. Размит набор (клас) A в X се характеризира с функция за принадлежност (характеристика) $f_A(x)$, която свързва с всяка точка в X реално число в интервала $[0, 1]$ със стойността на $f_A(x)$ при x представлява "степен на членство" на x в A . По този начин, колкото по-близо е стойността на $f_A(x)$ до

единица, толкова по-висока е степента на членство на x в A . Когато A е набор в обикновения смисъл на терминът, неговата функция за принадлежност може да приема само две стойности 0 и 1, с $f_A(x) = 1$ или 0, както x принадлежи или не принадлежи на A . По този начин, в този случай $f_A(x)$ намалява до познатата характеристична функция на множество A . Когато има нужда да се прави разлика между такива множества и размити множества, множествата с двузначни характеристични функции ще бъдат наричани обикновени множества или просто множества.

Въпреки популярността и простотата на процеса на аналитичната йерархия (АНР), той често е критикуван за неспособността му да се справи адекватно с несигурността на предпочитанията на вземащите решения. В класическия АНР съжденията са представени с точни стойности по скала 1–9 (Saaty, 1980). В много случаи обаче езиковите оценки на човешките преценки и предпочитания често са неясни и не е реалистично да се представят с конкретни стойности. За да се преодолеят тези недостатъци е разработен размит АНР, с оглед вземане предвид тази несигурност и неточност. По същество това е комбинацията от два метода: теория на размитите множества и АНР (Van Laarhoven & Pedrycz, 1983).

С оглед на гореизложените постулати за размитите множества в аналитичната йерархия и с цел измерване на нагласите при вземане на решения на професионалисти в сферата на ислямските финанси, е разработен авторов модел на основата на Fuzzy АНР, който да бъде тестван сред български експерти. Формулирани са критерии и подкритерии за оценка, както следва:

Критерии:

1. Финансова справедливост (fsp)
2. Участие във финансовата система (ufs)
3. Финансова стабилност (fst)
4. Социална отговорност (so)

Подкритерии:

- 1.1. Кредитиране в съдружие (kr)
- 1.2. Поемане на риск (pr)

- 1.3. Дялово участие (du)
- 1.4. Делегиране на управленски правомощия (dp)
- 1.1. Склонност за кредитиране на ислямски принцип (si)
- 1.2. Участие на самоизключили се от финансовата система (us)
- 1.3. Микрофинансиране (mf)
- 3.1. Избягване на дългови инструменти (id)
- 3.2. Залагане на материални реално съществуващи активи (zm)
- 3.3. Безлихвено кредитиране (bk)
- 3.4. Споделяне на печалбата и загубата (sp)
- 4.1. Социално предприемачество (sp)
- 4.2. Инвестиционно въздействие (iv)
- 4.3. Дарение и благотворителност (db)
- 4.4. Издаване на ценни книжа със социално въздействие zk

Данните, използвани за прилагането на Fuzzy АНР, се получават като всеки респондент сравнява подкритерии и критерии при двойни сравнения, изразявайки относителна важност с езикови конфигурации (абсолютно еднакви, еднакво важни, леко повече, средно повече, много повече, много силно повече). Впоследствие преценките се преобразуват в размити числа.

Според метода на Чанг (Calabrese, et al., 2013) за всяко ниво на изградената йерархия двойните езикови преценки се преобразуват в триъгълни размити числа и се организират в размити сравнителни матрици, както следва:

$$\tilde{A} = (\tilde{a}_{ij})_{n \times n} = [(1,1,1) \cdots (l_{1n}, m_{1n}, u_{1n}) \vdots \vdots \vdots (l_{n1}, m_{n1}, u_{n1}) \cdots (1,1,1)] \quad (1)$$

където:

$$(\tilde{a}_{ij}) = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij}) = \tilde{a}_{ji}^{-1} = \left(\frac{1}{u_{ji}}, \frac{1}{m_{ji}}, \frac{1}{l_{ji}} \right) \quad ij = 1, \dots, n; \quad i \neq j \quad (2)$$

представлява лингвистичната преценка за променливите i и j , като \tilde{A} е квадратна, симетрична матрица.

Първоначалната проверка за свързаност на данните от мненията на различните експерти показва разминаване в допустимите рамки. За целта използваме следните формули:

$$CI = \frac{(\lambda_{max} - n)}{n-1} \quad (3)$$

$$CR = (CI - RI(n))100\% \quad (4)$$

където λ_{max} е най-голямата собствена стойност на матрицата за сравнение, n е размерът на матрицата, а $RI(n)$ е случаен индекс в зависимост от n . Затова продължаваме процеса по въпросната схема (Calabrese, et al 2013).

2. Обобщени резултати от трите изследвания

На основата на събраните данни от две стандартизирани интервюта и синтезираната на тяхна база информация е достигнато до следните наблюдения и изводи:

- ❖ При първата анкета проведена през м. май 2019 г. сред 170 (сто и седемдесет) респондента на възраст от 17 до 57 години няма присъствие на специалисти от финансовата сфера. Важно да се отбележи тук е подбирането на въпроси описващи принципите на функциониране на ислямските финанси, без да присъства в повечето думата „ислямски”.
 - При артикулиране на термина „ислямско банкиране”, преобладаващата част от аудиторията (80%) демонстрира неосведоменост.
 - Налице е приемане на парите като средство, а не като ценност сами по себе си. Това настроение в българското общество съвпада с един от фундаменталните принцип на функциониране на ислямската икономика и финанси.
 - Съществува невъзприемане на липсата на лихва и заместването ѝ с предварително договорена печалба като възнаграждение при взаимодействие с банките. На практика 53% от анкетираните отхвърлят този фундаментален принцип на ислямските финанси.
 - Респондентите са по-склонни да предоставят дялово участие или по-широко намесване в собствения им бизнес или общо 58%.
- ❖ При втората анкета проведена през м. ноември 2019 г. сред 148 (сто четиридесет и осем) респондента на възраст от 18 до 60 години е търсена по-експертна аудитория с познания във финансовия сектор. Тук термина „ислямско банкиране” присъства във всички въпроси.

- Преобладаващата част от аудиторията или общо 70% са осведомени за съществуването на ислямските финанси.
- Съществува висока степен на информираност сред аудиторията относно същността на ислямския начин на финансиране. Сравнително нисък процент (18%) от респондентите демонстрират пълна неосведоменост.
- На основа на аргументите, които респондентите дават може да се направи извода, че за мнозинството съществува директна връзка между религиозната принадлежност и ислямските финанси. Една малка част от запитаните (18 %) допускат възможност за пазарно присъствие на ислямски тип финансови отношения в България.

При третата емпирична оценка в дисертационния труд, с оглед изчисляване на теглата на отделните показатели е направено допитване до трима експерти от банковия сектор (с ранг ръководни мениджъри) от водещи банки в България, които имаха задачата да оценят показатели чрез двустранни сравнения, основани на словесни твърдения (Rajak and Shaw, 2019). В научната литература изследваща метода на размитите множества в аналитична йерархия е прието експертите да бъдат и по-малък брой.

От получените данни е видно, че ислямското банкиране притежава определен потенциал за развитие. Този потенциал безспорно е подчинен на критерия „Социална отговорност“. Потвърждават се изводите и от други проведени изследвания на европейския банков пазар (Forte and Miletta, 2011), според които целите на ислямското банкиране съвпадат с целите за корпоративната социална отговорност. По този начин се създава сериозна предпоставка за по-добра управленска банкова система, която подлежи на определени устойчиви правила. В нашия случай ключовите правила, посочени от българските банков експерти са свързани с четири основни подкритерия, които да направят по-лесно възприемането на принципите на ислямски финанси в България, а именно: делегиране на управленски правомощия, безлихвено кредитиране, практика на микрофинансиране и издаване на ценни книги със социално въздействие. И четирите подкритерии открояват ясно взаимовръзката между ислямската практика на микрофинансиране, намаляването на социалното

неравенство и икономическото развитие. Тези изводи са в унисон с и наскоро публикувано изследване от банковия сектор в Киргистан и ролята на *maqāsid al-shari'a* като фактор за благосъстоянието на обществото. (Alkhan and Hassan, 2021)

Резултатите потвърждават издигнатата изследователска теза в дисертацията, че принципите на ислямско банкиране в България притежават характеристики на социално банкиране. Тези характеристики се свързват потребителски очаквания, които можем да определим като основополагащи или базови, в т.ч. предоставянето на финансов продукт или услуга, безлихвени кредити и ценни книжа със социална функция за стейкхолдъри. Към настоящия етап в България няма проявления за по-иновативни социални тенденции като зелено ислямско банкиране, иновативни ИТ мрежи и инструменти.

Направеният анализ показва, че темата за корпоративната социална отговорност (КСО) е актуална в сферата не само на конвенционалните, но и на ислямските финанси. Силно открояващият се, съставен елемент между конвенционалната корпоративна социална отговорност и ислямската такава е ролята, която играе филантропията. Корпоративната социална отговорност е „концепция, при която компаниите интегрират социални и екологични проблеми в своите бизнес операции и във взаимодействието си със заинтересованите страни на доброволна основа“ (European Union, 2001). Това определение на Европейската комисия неразривно свързва практиката на КСО с търговските операции, като по този начин изключва филантропията и обвързва КСО с ядрото на бизнес операциите. Следователно в западната КСО филантропията е свързана в ограничена степен със социалната отговорност, при липса на добре структуриран и далновиден план за действие в областта на околната среда и социалните дейности (Litardi et al., 2019). В ислямския контекст обаче филантропията придобива съвсем различно значение (Thibos & Gillespie, 2011).

3. Насоки на развитие на социалното ислямско банкиране

Ислямските финанси като сравнително нова икономическа парадигма, базирана на древни принципи и правила, трябва да възприемат новите възможности предлагани от информационните технологии, за да бъдат в крак

със съвременната финансова индустрия. Този процес би могъл да се прояви като своеобразен „мост“ между миналото и бъдещето на социално отговорното финансиране.

Световната финансова и икономическа среда в наши дни е белязана с огромно неравенство и дисбаланс. С появата на глобалните капиталови структури, управлявани единствено от принципите на финансовите пазари, основният фокус на икономиката се измести от реалното предприемачество към форма на капиталова бюрокрация. Финансиализацията (прекомерната власт и влияние на финансите) на икономиката е решаващо явление на съвременния капитализъм, което би могло да доведе световната икономика до безпътица. Структури като хедж фондове, фондове за рискови капитали и други подобни не създават реална стойност. Основната цел на такива предприятия за финансово управление са краткосрочните печалби. Чрез намаляване на разходите (уволнение на работници, намаляване на инвестициите и т.н.) те оказват вредно въздействие върху компаниите, в които инвестират.

За да се избегне вредното въздействие върху икономиката, причинено от финансиализацията, би могло да се внедри безлихвена среда и развитие на финансовите технологии (fintech). Ислямските финанси като финансово посредничество, основаващи се на безлихвен принцип на работа, могат да бъдат успешно включени в такива процеси. По своята същност ислямският начин на финансиране изключва оперирането с дълг и чисто парична дейност (парите нямат стойност сами за себе си).

Ислямските финанси в основата си, съгласно своите принципи, сред които споделяне на риска и призови за социална справедливост и благополучие, са много близки до социалните финанси. В историята на исляма има солидни и неоспорими доказателства за финансиране на социалния сектор с помощта на ислямски финансови инструменти като *zakat* (задължителна благотворителност) *sadaqa* (доброволна благотворителност) и *waqf* (постоянно дарение) (Biancone & Radwan, 2019).

Ислямските финанси като социално отговорна дейност могат да бъдат използвани за свиване на такива отрицателни икономически ефекти.

Основополагащия принцип на финансиране при исляма, базиран на активи, съчетан със съвременните революционни технологии като блокчейн, представляват нови предизвикателства пред съвременните финанси.

Явлението „финансиализация“ на икономиката възниква след разпадането на Бретън Уудското споразумение. Според Ноам Чомски в средата на 70-те години, след години (1945 - 1975 г.) на безпрецедентен икономически растеж в развитите капиталистически страни, икономическата ситуация се променя. Финансовата система надделява над производството и устойчивото развитие. Финансите са освободени, взрив на спекулациите, огромни количества капитали започват да спекулират срещу валути и други манипулации на хартия и цялата икономика става финансова (Chomsky, 2009). Чомски вероятно е първият глас, който сигнализира за проблема, свързан с огромната сила на финансовите институции. След финансовата криза в САЩ от 2007-2008 г., последиците от финансирането станаха очевидни и много икономисти започват да се занимават с тази тема.

Ключовата дума както в ислямските финанси, така и в *блокчейн* е „доверие“. Шериятът забранява договорната несигурност и измамите. Глобалната „книга“ на *блокчейн* технологията работи в подобна насока: тя поддържа информацията достоверна, като по този начин създава среда на взаимно доверие.

Един възможен начин за въвеждане на *блокчейн* в ислямската финансова дейност е чрез използване на интелигентни (смайт) договори. Интелигентните договори са сложен набор от софтуерни кодове с компоненти, предназначени да автоматизират изпълнението и уреждането на договорните споразумения. Те са програмируеми договори, които самостоятелно изпълняват условията на споразумение, когато са постигнати предварително определени условия. След като две или повече страни се съгласят с всички условия в договора, криптографски подписват смайт договора и го записват в *блокчейн* счетоводна книга. Когато условие, посочено в кода, е изпълнено, програмата автоматично задейства съответното действие. При липса на пряко човешко участие, така записаният смайт договор в счетоводната *блокчейн* книга може да направи

договорните отношения по-ефективни и икономични с потенциално по-малко възможности за грешка, неразбиране, забавяне или спор (Elasrag, 2019).

Сукук като основен съвременен метод за набиране на средства за инфраструктурни проекти и развитие на бизнеса в ислямското финансиране е възможно да бъде интегриран в смарт договори. Хусейн Еласрад (Elasrag, 2019) изтъква, че стремежа на смарт-сукук е да използва блокчейн с цел да се повиши ефективността, прозрачността, да намали разходите и да се даде възможност на малките и средни предприятия, проекти за социално въздействие, групи и асоциации да издават свой собствен сукук, използвайки новата технология.

Забелязва се взаимовръзка между финансиализацията на икономиката, блокчейн и ислямските финанси. Въз основа на общи принципи последните две могат да работят в симбиоза, за да смекчат негативните ефекти върху икономиката и така върху цялото общество. Прилагането на новите информационни технологии в ислямското финансиране е не само жизненоважно за бъдещето на социално отговорното финансиране. Предимството е, че ще донесе повече доверие и просперитет на бизнеса, особено в средите на средната класа.

Социално отговорната икономика, революционните информационни технологии и ислямските финанси намират допирни точки. Въз основа на общи принципи, може да се осъществи симбиоза, с оглед смекчаване негативните ефекти върху икономиката и така върху цялото общество. Прилагането на новите информационни технологии в ислямското финансиране е важно за бъдещето на социално отговорното финансиране. Предимството е, че ще донесе повече доверие и просперитет на бизнеса, особено в редиците на средната класа. С развитието на информационните технологии и разработване на подходящи платформи, груповото финансиране се развива в световен мащаб все по-ускорено през последните години. Ислямските финанси със своите възможности за влизане в съдружие при финансиране на предприемачески проекти се вписва успешно в подобни алтернативни методи на финансиране. По този начин се създават условия за растеж сред тази част от обществото останала, по различни причини, в страни от потоците на финансиране.

Заклучение

Безспорно конвенционалното банкиране доминира глобалния финансов пазар. Въпреки въпросната тенденция предимствата на ислямското банкиране позволяват тази своеобразна индустрия да се разрастне с над 10% през последните години. Множество международни банки вече възприемат спокойно и свободно финансовите постулати на ислямското банкиране. Започнало интензивно да се прилага през последните 40 години първо сред държавите от Близкия изток, днес много не-мюсюлмански държави извличат финансови ползи от подобно банкиране, достигащи над 2 трл. долара. Ислямското банкиране безспорно стимулира икономическия растеж в много страни и допринася за повишаване на БВП и общото благосъстояние на населението.

Вземайки под внимание прекомерната власт и влияние на финансите в съвременната световна икономика, проявяваща се във всяка една стопанска дейност и съпоставяйки ги с принципите на ислямските финанси, бихме могли да допуснем потенциално положителното им въздействие върху създаването на реална стойност за световната икономика. Ислямските финанси също така дават заявка, че могат да се справят успешно в моменти на дестабилизация, устоявайки на финансови и икономически кризи. Фундаментално заложените забрани за търговия с лихва и дълг, както и изискването за обезпечаване на всички операции с реални материални активи подкрепят тези твърдения. По този начин възникват предпоставки за създаване на стойност от икономическа дейност, в директна контрадикция с капиталовите спекулации, не създаващи такава.

Ислямското банкиране определено стимулира икономическия растеж в много страни и допринася за повишаване на БВП и общото благосъстояние на населението. Принципите на ислямската икономика имат място в съвременната световна икономическа система и трябва да бъдат изучавани. Защото ислямските принципи на икономически живот внасят не само специфични характеристики като хуманизъм, непретенциозност, благоприличие и скромност, но и спомагат за усъвършенстване на принципите на устойчивост и социална справедливост на обществата.

Настоящата дисертация прави опит да доразвие публикуваното от българската икономическа мисъл в областта на ислямската икономика и финанси. В дисертационния труд се прави не само подробен анализ на причините за възраждане, на фундаменталните принципи и потенциални ползи за обществото от функционирането на ислямските икономика и финанси, но и се поставя основа за по-нататъшни изследвания, свързани с възможността за възприемане на принципите на ислямски финанси в икономики, които не са строго подчинени на законите на шерията. Направеното емпирично изследване в България може да послужи за изграждането на управленски становища и нови научни обосновки.

Дисертационният труд цели да докаже тезата, че нагласите за възприемане на принципите на ислямско банкиране в България се свързват с някои характеристики на социалното банкиране. За доказването на повдигната теза са проучени както икономически теории, практиката на европейски и неевропейски държави прилагащи принципите на ислямските финанси, така и са приложени иконометрични модели като размити множества в аналитична йерархия и Fuzzy АНР. Нагласите за възприемане на принципите на ислямски финанси в България се свързват с традиционни аспекти от социалното банкиране като предлагане на безлихвени кредити, ценни книжа със социална стойност и други финансови продукти и услуги, подходящи за микрофинансиране. Българската „платформа“ за ислямско банкиране е почти непозната за широката част от обществото, но определено има социален потенциал за развитие според експерти с ръководни функции във водещи банки в България. Очакванията ни са потенциалът за това развитие да се свързва и с някои по-иновативни аспекти на социалното банкиране. Това обаче може да се очаква само в дългосрочен план като социалната отговорност се обвърже по-тясно с идеи като зелено ислямско банкиране и използване на смарт ИТ инструменти и мрежи в ислямското банкиране. За тази цел познанието за социалните аспекти в ислямското банкиране в България трябва непрекъснато да се обогатява, защото в световен план вече се наблюдава нарастващо търсене на специалисти по ислямски финанси.

IV. Справка за приносите в дисертационния труд

Осъщественото изследване постига резултати позволяващи да се отговори на поставените в разработката въпроси. В резултат на това могат да бъдат изведени следните основни приноси с теоретичен и практически характер:

1. В дисертационния труд е представен авторов модел на ислямските финанси, включващ основни договори използвани в ислямската икономическа юриспруденция, принципи на ислямското банкиране и структура на ислямските финансови инструменти.

2. В дисертационния труд се тестват нагласите спрямо ислямските финанси, тяхното влияние и потенциал в насока икономическо и социално-отговорно развитие в България чрез три различни емпирични изследвания. Апробиран е авторов модел на размитите множества в аналитична йерархия на ислямското банкиране по селектирани критерии и подкритерии.

3. Дисертационният труд извежда един водещ критерий и четири основни подкритерия, които могат да направят по-лесно възприемането на принципите на ислямски финанси в България, а именно: социална отговорност и делегиране на управленски правомощия, безлихвено кредитиране, практика на микрофинансиране, издаване на ценни книги със социално въздействие.

V. Публикации по дисертационния труд

Статии

1. Kamdzhhalov, M. (2020). *Islamic Finance and the New Technology Challenges*. European Journal of Islamic Finance [First Special Issue for EJIF Workshop], Torino: Università degli Studi di Torino, 1. Special Iss., 1 - 6. ISSN 2421-2172.
2. Камджалов, М. (2020). *Ислямската икономика и финанси*. Вътрешен одитор: Глобални перспективи за развитието на професията, София: Институт на вътрешните одитори в България, 17, 3, 31 - 40. ISSN 1312-4226.

Доклади

1. Камджалов, М. (2018). *Ислямски финанси - инвестиции и икономически растеж*. Интеграционни процеси в глобалната икономика, Свищов: Академично издателство "Ценов", 356 - 363. ISBN (Print) 978-954-23-1666-4.
2. Камджалов, М. (2019). *Правни аспекти при въвеждане на ислямските финанси в конвенционални банкови системи*. Правото и бизнесът в съвременното общество: Актуални правни предизвикателства в икономиката: Сборник с доклади от 1-ва Национална научна конференция, 9 ноември 2018, Наука и икономика, 270 - 279. ISSN 2603-5073.

VI. Декларация за оригиналност

Долуподписаният

Мирослав Симеонов Камджалов

декларирам, че настоящият дисертационен труд „Нагласи за възприемане принципите на ислямските финанси” е изцяло авторски продукт и в неговото разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.

гр. Варна

29.06.2021 г.

Подпис: